

Dordrecht Ondergronds 58

Gemeente Dordrecht, Weeshuisplein 19/21.

Een archeologische waarneming.

Dorst, M.C.

De panden aan het Weeshuisplein 19 en 21 op een ongedateerde foto (RAD archiefnr. 551_1898).

2014

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Ruimtelijke Realisatie/Archeologie

Colofon	
ISSN	1876-2379
ISBN	n.v.t.
Tekst	M.C. Dorst
Redactie	J. Hoevenberg
Afbeeldingen	Gem. Dordrecht, Afd. Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Vormgeving	Afd. Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Drukwerk	Afd. Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Uitgave	Gemeente Dordrecht, september 2014
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie</p> <p>Postbus 8 3300 AA Dordrecht T (078) 770 4904 monarch@dordrecht.nl www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2014	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Gegevens onderzoeksgebied	5
3. Bureauonderzoek	6
4. Veldwerk	11
5. Conclusies	15
Literatuur	16
Begrippen en afkortingen	17

1. Inleiding

In het plangebied Weeshuisplein 19/21 is in het kader van renovatie/nieuwbouw een bodemsanering uitgevoerd. Hierbij is gegraven tot circa 37 cm – mv. Omdat de ontgravingsdiepte binnen de onderzoeksplichtige diepte van 40 cm bleef, was archeologisch onderzoek niet noodzakelijk. Na de melding van de vondst van een waterput op de locatie, is een archeologische waarneming uitgevoerd. Met dank aan dhr. W. Klootwijk voor de melding en medewerking om dit mogelijk te maken.

1.1 Onderzoekskader

De onderzoekslocatie is gelegen in de historische binnenstad en er is sprake van bebouwing vanaf ten minste de 16^e eeuw. Aangezien de graafwerkzaamheden niet dieper reikten dan 40 cm – mv was het op basis van de beleidskaart van de gemeente Dordrecht niet onderzoeksplichtig. Dit document betreft de rapportage van een archeologische waarneming, aangevuld met een bureauonderzoek.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek en archeologische veldwaarneming
Projectcode:	1412
ARCHIS:	Onderzoeksmeldingsnr.: n.v.t. Vondstmeldingsnummer: n.v.t.
Periode:	Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	10 september 2014
Straat:	Weeshuisplein 19/21
Provincie:	Zuid-Holland
Wijk:	Historische binnenstad
Toponiem:	Weeshuisplein 19/21
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	105.593 / 425.596
Opdrachtgever:	n.v.t.
Contactpersoon:	n.v.t.
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, Sector Stadsontwikkeling/Afdeling Ruimtelijke Realisatie
Medewerkers:	dhr. M.C. Dorst
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. E.E.G.M. van Dieën (waarnemend afdelingshoofd Ruimtelijke Realisatie, namens B&W)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl) Analoog: Archief Ruimtelijke Realisatie

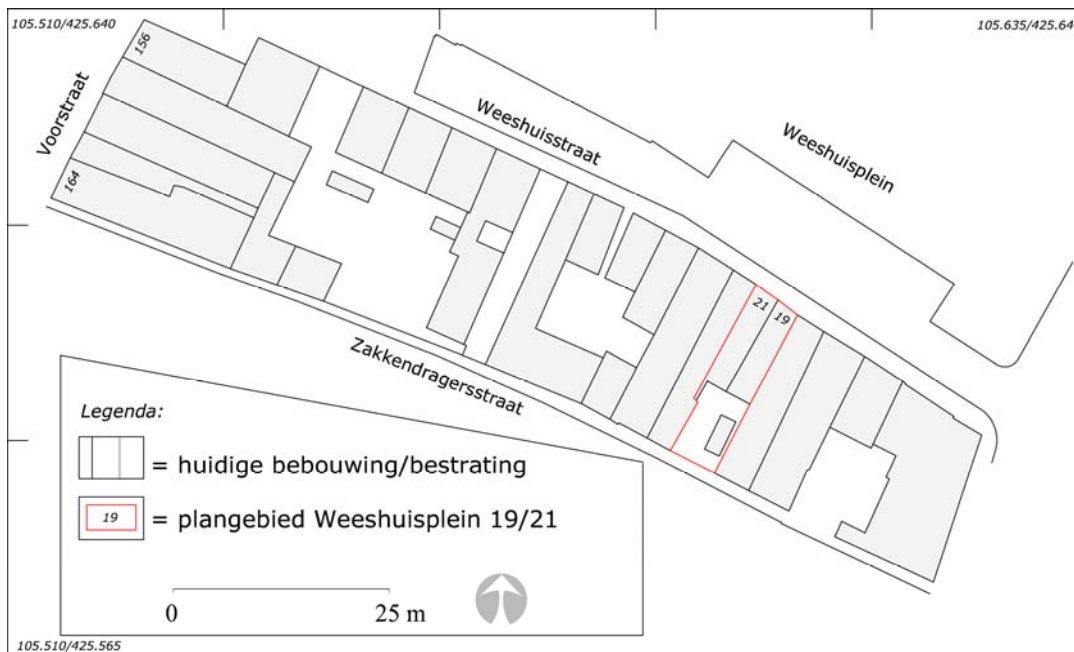
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

De onderzoekslocatie is gelegen in de historische binnenstad en betreft de percelen aan het Weeshuisplein 19/21 (afb. 1 en 2). Aan de achterzijde wordt het begrensd door de Zakkendragersstraat (afb. 2). De afmetingen van het terrein zijn 22x6 m. De aanwezige bebouwing is grotendeels gesloopt, alleen het casco van het voorhuis is nog aanwezig.

Afb. 1. De locatie van het onderzoeksgebied Weeshuisplein 19/21 (rood).

Afb. 2. De locatie van het onderzoeksgebied Weeshuisplein 19/21 in detail (rood).

2.2 Uitgevoerde werkzaamheden

De graafwerkzaamheden zijn uitgevoerd in het kader van een bodemsanering. Hiervoor is het gehele oppervlak ontgraven tot ca. 37 cm - mv.

3. Bureauonderzoek

Het onderzoeksgebied ligt in de historische binnenstad achter één van de oudste bewoningslinten van de middeleeuwse stadskern van Dordrecht, de Voorstraat. De straat ontstond op de oeverwal van de rivier de Thure(drith), de huidige Wijnhaven. Op de zuidelijke oever is vermoedelijk sprake van bewoning vanaf circa de 11e eeuw. In de oudste middeleeuwse periode behoorde het gebied van het onderzoeksgebied tot het Heer Danielsambacht en was in handen van de heren van de Merwede.

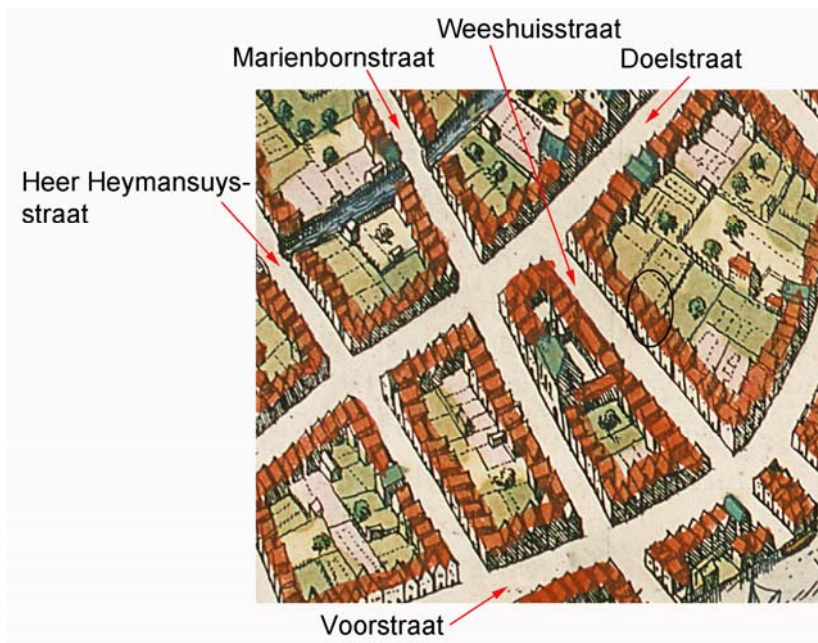
In 1271 krijgen de Dordtenaren toestemming van de graaf van Holland om een gracht rond de stad te graven; de huidige Spuihaven. De korte uitvalswegen die vanuit de Voorstraat in zuidelijke richting liepen, werden in deze periode doorgetrokken tot aan de nieuwe stadsmuur en –gracht. Het onderzoeksgebied ligt aan één van deze smalle zijstraten; de Weeshuisstraat, die oorspronkelijk heer Willem Oskens Stege heette. Dit was waarschijnlijk de eigenaar van het perceel op de hoek met de Voorstraat. De straat wordt in historische bronnen al in 1386 genoemd. Vanaf het einde van de 16e en begin 17e eeuw verandert de naam in "*weeshuys straetken*" en vanaf 1873 heet dit zuidelijke deel van de straat het Weeshuisplein. Het dankt zijn naam aan het weeshuis dat vanaf 1575 in het Mariënborklooster gevestigd was.

Er is dus vermoedelijk al sprake van bebouwing op deze locatie vanaf het begin van de 14^e eeuw.

Ook de Zakkendragerstraat aan de zuidzijde van het onderzoeksgebied dateert in oorsprong uit de 14^e eeuw. Deze heette oorspronkelijk Jan Reatstraat of –steeg en is vermoedelijk genoemd naar de geldschieter Jan Raet die in 1385 in historische bronnen wordt vermeldt. Vanaf 1427 is er sprake van het "*Jan raets straetken*".¹

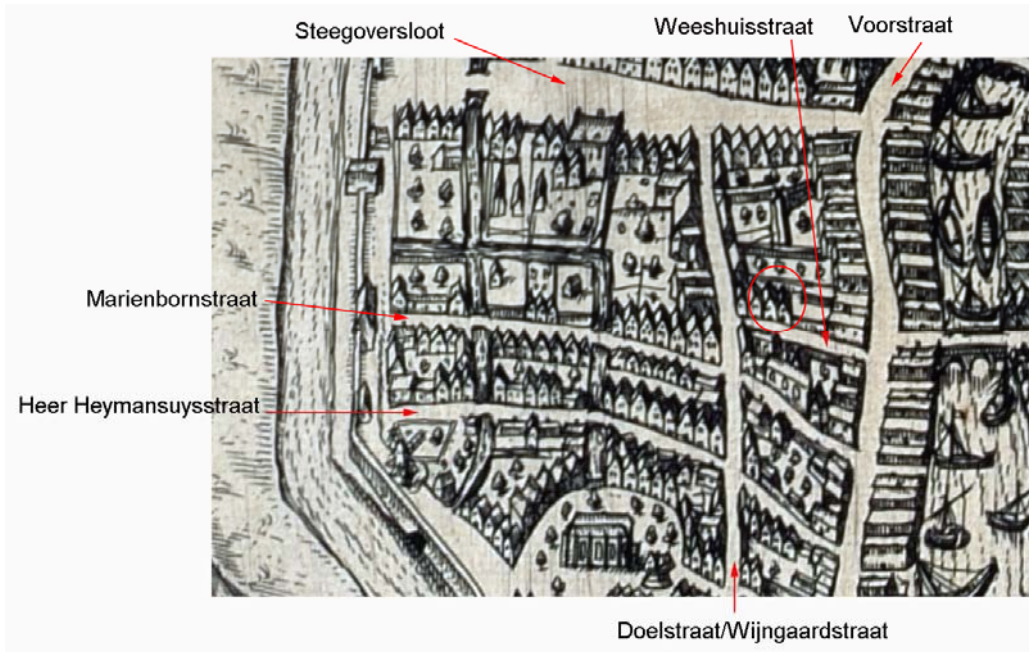
Vanaf de 16^e eeuw wordt het genoemd naar het gildehuis van het Zakkendragers- of Mazelaarsgilde. Tot in de 19^e eeuw wonen hier onder andere veel zakkendragers.

Op de oudst bekende kaarten is de Weeshuisstraat herkenbaar, maar de Zakkendragersstraat niet (afb. 3 en 4). Langs de Weeshuisstraat is op de onderzoekslocatie bebouwing aangegeven en waarschijnlijk stonden er aan de Zakkendragersstraat ook huizen.

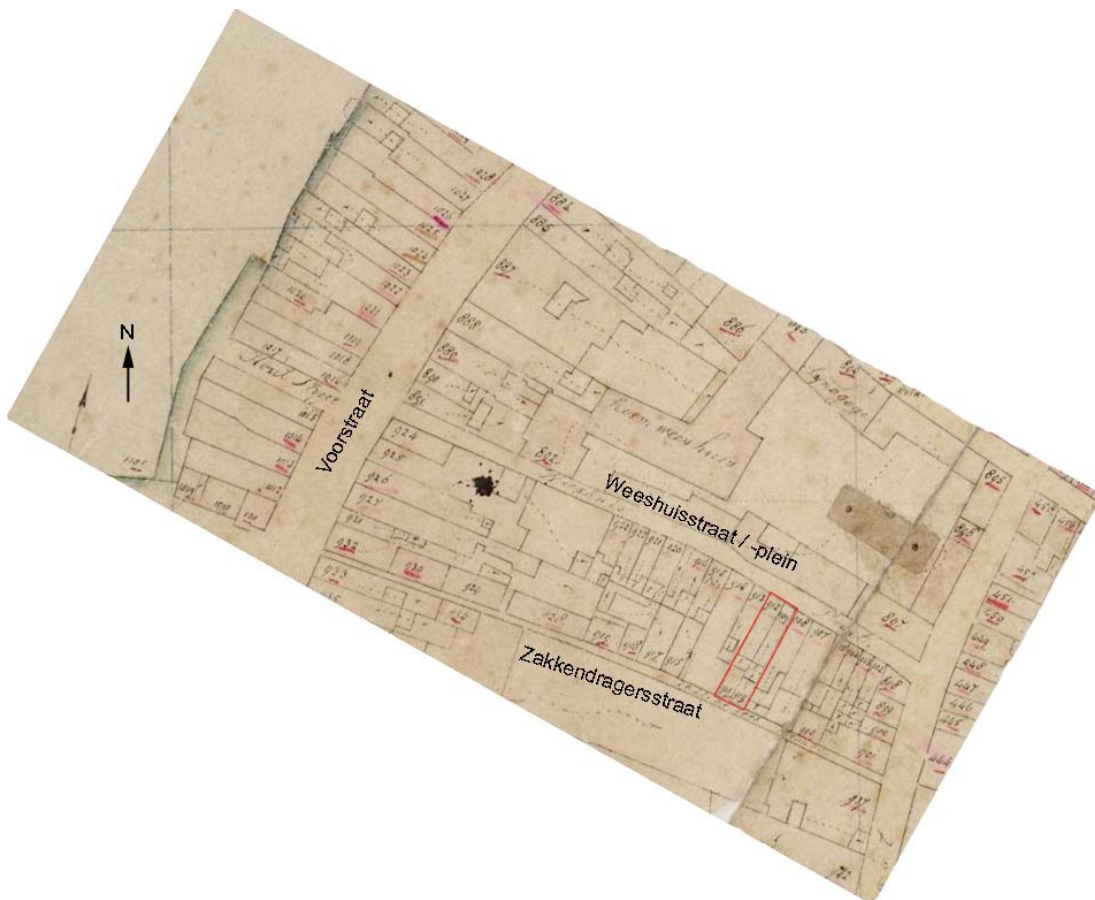
Afb. 3. Het onderzoeksgebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Braun uit 1574 (zwarte cirkel). De Zakkendragerstraat is niet aangegeven. Het noorden is onder.

¹ Van Baarsel 1992, 126, 130.

Afb. 4. Het onderzoeksgebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1581 (rode cirkel). De Zakkendragerstraat is niet aangegeven. Het noorden is rechts.

De bebouwingssituatie blijft bestaan tot in de 19^e eeuw bestaan. Dit is te zien op de kadastrale kaart van 1832 (afb. 5).

Afb. 5. Het onderzoeksgebied op de kadastrale kaart van 1832.

Aan de Weeshuisstraat / -plein gaat het om de kadastrale percelen 909 (nr. 19) en 912 (nr. 21). Het perceel 912 was een huis met erf en in bezit van Hyltje (Hiltje) Botris, de weduwe van Lambertus van de Waard. Perceel 909 bestond uit een huis en erf en was in het bezit van de erven van Ernst (?) Elekenbracht (Elkenbracht?).

Aan de Zakkendragersstraat gaat het om de percelen met de kadastrale nummers 910 (zuidoost deel) en de nummer 911 (zuidwest deel). Perceel 910 was een pakhuis en erf en in bezit van de apotheker Pieter van der Mijle. Het perceel 911 bestond ook uit een pakhuis en erf en was ook in bezit van Hyltje (Hiltje) Botris die ook het ten noorden aangrenzende perceel aan de Weeshuisstraat in handen had.

Tot het begin van de 20^e eeuw bleven ook de huizen aan de smalle Zakkendragersstraat bewoond (afb. 6).

Afb. 6. De Zakkendragersstraat rond 1910 gezien vanuit de Doelstraat in de richting van de Voorstraat. (RAD inventarisnummer 555_13199).

De huizen in het plangebied aan de Weeshuisplein zijn op verschillende foto's, die dateren vanaf 1935, in het archief bekend. Op al deze foto's is de bebouwingssituatie vrijwel geheel overeenkomstig met de huidige staat van de panden (afb. 7). Vermoedelijk dateert de nog aanwezige bebouwing uit de 17^e - 19^e eeuw.

Afb. 7. De panden Weeshuisplein 19 en 21 op een ongedateerde dia (RAD inventarisnummer 915_1898).

Op de voorgevel van het pand aan het Weeshuisplein 19 zijn nog restanten te zien van een (reclame) belettering. Hierop is onder andere (mogelijk) het woord "thee" te lezen en als laatste woord "tabak" (afb. 8). Waarschijnlijk is het pand in de 19^e eeuw (?) ook in gebruik geweest als pakhuis voor deze producten.

Afb. 8. De voorgevel van het pand aan het Weeshuisplein 19 voorafgaande aan de renovatie (2014). Tussen de twee ramen zijn nog deels de letters te zien van een reclamebelettering. Het laatste woord "tabak" is nog redelijk te lezen.

3.1 Archeologische verwachting

In het onderzoeksgebied zullen bebouwingsresten aanwezig zijn van de huizen die vanaf de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd aan de twee straten Weeshuisstraat /-plein en Zakkendragersstraat gestaan hebben.

3.2. Doel en vraagstellingen

Het doel van het veldwerk was het documenten van de archeologische resten die bij de ontgraving zijn aangetroffen. Voor het veldwerk zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd:

1. Wat is de aard en ouderdom van de aanwezige sporen en vondsten in het onderzoeksgebied?

2. Hoe is de bodemopbouw in het onderzoeksgebied?

4. Veldwerk

4.1 Methodes

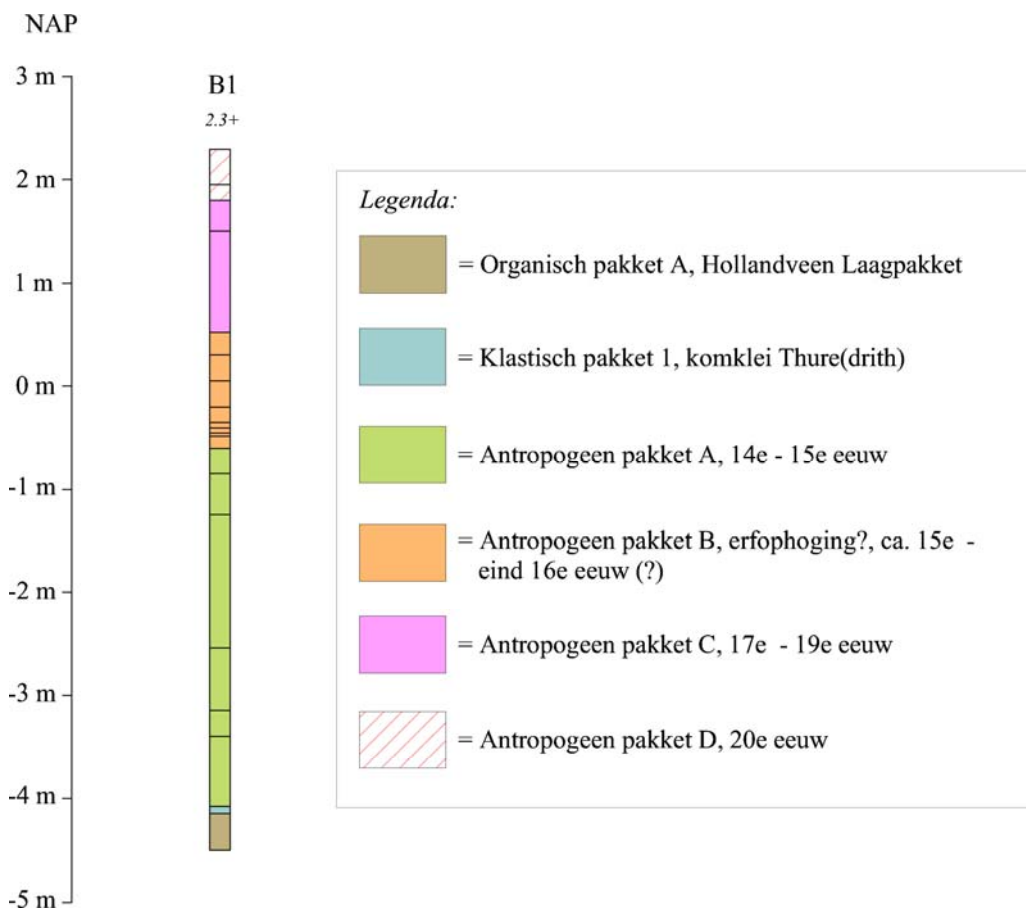
De waarneming heeft plaatsgevonden op 10 september 2014. Tijdens het onderzoek zijn bebouwingsresten gedocumenteerd uit de Nieuwe Tijd. Daarnaast is er één handmatige grondboring gezet om de bodemopbouw te bepalen. Dit is gedaan door middel van een Edelman met een diameter van 5 cm en een gutsboor met een diameter van 3 cm. Tijdens het onderzoek zijn geen vondsten verzameld. De gedocumenteerde bebouwingsresten zijn in-situ gelaten.

4.2 Onderzoekresultaten

Als eerste zal de bodemopbouw worden besproken, gevolgd door de archeologische bewoningssporen en vondsten.

4.2.1 Bodemopbouw

De bodemopbouw is bepaald door middel van een boring. In afbeelding 9 zijn de bodemeenheden weergegeven. De boring is doorgezet tot in de natuurlijke ondergrond; het Hollandveen Laagpakket. Hieronder volgt, van onder naar boven, een beschrijving van de zeven bodemeenheden die zijn onderscheiden.

Afb. 9. Geo-archeologische interpretatie van de bodemopbouw in boring 1. Voor de ligging van de boring, zie afb. 10.

Organisch pakket A

De diepst aangeboorde bodemlaag betreft een pakket licht kleiig veen. Hiervan is alleen de top aangeboord. De top van het veen is aanwezig op 4,15 m – NAP. Organisch pakket A betreft het Hollandveen Laagpakket en wordt gerekend tot de Formatie van Nieuwkoop.

Klastisch pakket 1

Op het veen is een dun laagje lichtbruine, licht humeuze en siltige klei aanwezig. De afzetting heeft een dikte van 7 cm en de top is aanwezig op 4,07 m – NAP. Klastisch pakket 1 is een komkleiafzetting van de Thure(drith) en behoort tot de Formatie van Echteld. De kleilaag zal zijn afgezet in de periode vóór de oudste, middeleeuwse bewoning. De top van klastisch pakket 1 zal ten tijde van de ontginningen in de Middeleeuwen het maaiveldniveau zijn geweest.

Antropogeen pakket A

Hierop is een heterogeen ophogingspakket aanwezig. Dit bestaat uit verschillende lagen (grijs)bruine zandige klei met onder andere fragmenten keramiek (waarschijnlijk baksteenpuntje), botresten, hout, mosselschelp afgewisseld met lagen klei met mest en schone(re) lagen zand met klei. De top van het pakket ligt op 2,9 m – mv (0,6 m – NAP) en is 348 cm dik. Het zal deels gaan om een grondpakket dat in één worp zal zijn opgebracht om het gehele gebied op te hogen en in gebruik te nemen, maar ook om leeflagen (vloerniveaus en woonafval). De bovenste niveaus van het pakket betreffen vermoedelijk de houtbouw-woonfasen. Antropogeen pakket A kan gedateerd worden in de 14e en mogelijk deels nog de 15e eeuw. Het startdatum van het pakket in de 14^e eeuw is gebaseerd op het onderzoek aan het Statenplein.³ In deze periode werden de landbouwgronden ten zuiden van de oeverwal van de Thure(drith) opgehoogd en bebouwd.

Antropogeen pakket B

Hierop is een sterk gelaagd pakket van (schone) lichtgrijze, zandige klei en bruine, klei met mest en mest met strolagen aanwezig. Het gaat om afwisselde vuile (leef)lagen/ophogingen die zijn afgedekt door schone ophogingen. Het lijkt te gaan om een (achter)erfophoging met onder andere een mogelijke afval- / (mest)kuil. De top van het pakket ligt rond 1,8 m – mv (0,5 m NAP). Het heeft een dikte van 112 cm. Antropogeen pakket B kan mogelijk gedateerd worden in de 15^e en 16^e eeuw. Het zou kunnen dat er in deze periode (nog) geen bebouwing was aan de Zakkendragerstraat, maar dat het terrein waar de boring is gezet, in gebruik was als achtererf van een huis aan de Weeshuisstraat (/plein).

Antropogeen pakket C

Antropogeen pakket C bestaat uit een circa 100 cm dikke laag grijze, zandige klei met een enkel bouwpuuntje en daarop een laagje bruine zandige klei met wat bouwpuuntjes en houtresten. Vermoedelijk gaat het om een schone ophogingslaag met daarop een leef(vloer)laag. De top van het pakket ligt op 0,5 m – mv. Antropogeen pakket C vertegenwoordigt mogelijk het in gebruik nemen van deze specifieke locatie als huis of betreft een geheel nieuwe bouwfase binnen het gehele lokale gebied. Dit zou gedurende de 17^e eeuw plaats hebben kunnen vinden. Het pakket kan gedateerd worden tussen de 17^e – 19^e eeuw.

Antropogeen pakket D

Antropogeen pakket D bestaat uit de (sub)recent verstoorde top van antropogeen pakket C en een laag scherp zand dat is aangebracht tijdens de huidige werkzaamheden.

4.2.2 Archeologie

Tijdens het onderzoek zijn een waterput, een keldertje en een tegelwand gedocumenteerd (afb. 10).⁴

³ Dorst 2014 in prep.

⁴ Kelder S1, gele/rode baksteen, formaat 18x9,5x4,5 cm. Put S2, geel/rode baksteen, formaat 16,5x7x4 cm. Tussenmuur in voorhuis geel/rode baksteen 16,5x8x5 cm.

Afb. 10. De locaties van de aangetroffen bouwresten en de grondboring.

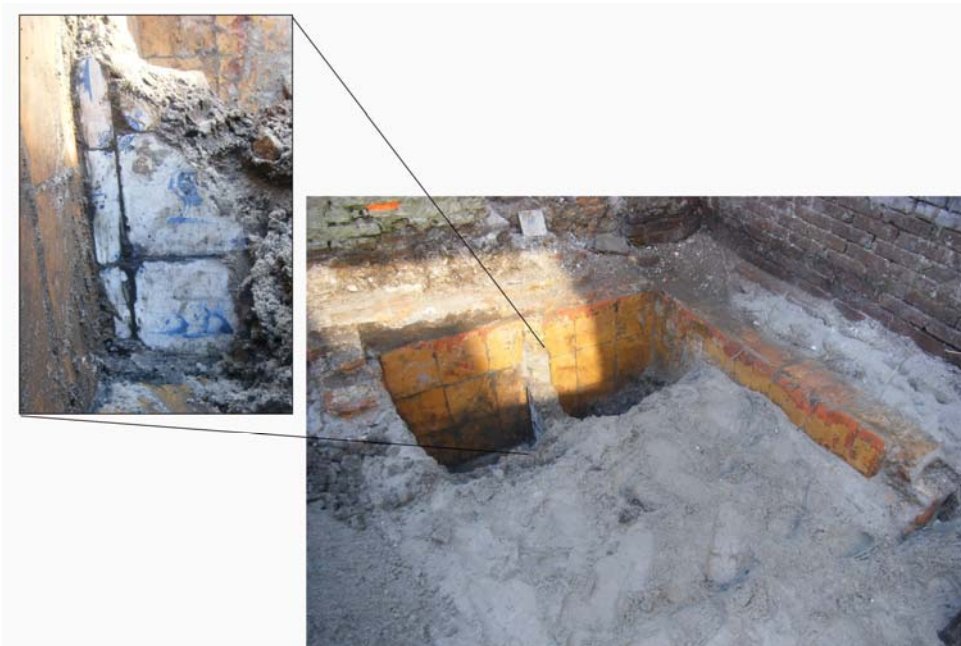
Een aantal van de aanwezige muurdelen/muren dateert waarschijnlijk uit de 17^e eeuw. Het gaat onder andere om de scheidingsmuur tussen de panden Weeshuisstraat 19 en 21 en de gehele zuidoostelijke gevel tot aan de achtergevel van de panden Weeshuisstraat 19 en 21. Op een deel van deze laatste zijgevel is een restant van een tegelwand aanwezig. Het gaat om faïence tegels met kobaltoxide-en-glazuurversiering. Er zijn zowel tegels uit de eerste en de tweede helft van de 17^e eeuw aanwezig. De oudere tegel heeft een centrale versiering van een vaas met bloemen en een hoekversiering van Franse lelies. Op de jongere tegels zijn centraal dieren afgebeeld en hebben een hoekversiering van zogenoemde "ossenkopjes" (afb. 11). Het is onduidelijk of (en welke) tegels mogelijk nog oorspronkelijk uit de 17^e eeuw dateren. Hergebruik in latere perioden kan niet worden uitgesloten.

Afb. 11. Restanten van een tegelwand met rechts de muur van het keldertje.

In de hoek van voorgevel aan de Zakkendragerstraat is een keldertje aanwezig met een buitenomvang van circa 1,8 x 1,8 m. De kelder is tegen de eerder genoemde tegelwand geplaatst en zal dus dateren uit de (latere) 17e eeuw of later.

De wanden en vloer zijn bekleed met geglazuurde rode plavuizen van 21,5x21,5x3,5 cm (afb. 12). Het keldertje is onderverdeeld door een dun muurtje van gele ijsselsteen. Dit muurtje is in een latere fase in de muur van de kelder ingezet. Aan één zijde waren nog enkele faience tegels met kobaltoxide en glazuur versiering aanwezig. Hierop zijn een landschap en een vogel afgebeeld. De tegeltjes zijn secundair gebruikt. Enkele zijn bijgesneden en op de zijkant tegen de wand geplaatst. De tegelwand en het keldertje behoorden tot het (pak)huis dat aan de Zakkendragerstraat lag.

Afb. 12. Het keldertje met in de inzet de restanten van een wand van hergebruikte tegels.

De waterput lag op het open plaatsje achter het pand aan het Weeshuisplein 21. Het gaat om een put van koud gestapelde stenen die mogelijk dateert uit de 18^e -19^e eeuw (afb. 13).

Afb. 13. Het waterputje op het open plaatsje achter de achtergevel van het pand Weeshuisplein 21 (middenrechts). De geplamuurde muur is het inpandige deel.

5. Conclusies

Ten aanzien van de vraagstellingen kan het volgende geconcludeerd worden.

Binnen het onderzoeksgebied is in de ondergrond sprake van komklei-op-veenlandschap. Hierop is een pakket antropogene ophogingen aanwezig met een dikte van 635 cm. De ophogingen dateren vanaf de 14e eeuw. Mogelijk bestond de bebouwingssituatie tot het eind van de 16e eeuw uit één of twee huizen aan de Weeshuisstraat met daarachter lange open erven tot aan de Zakkendragerstraat. Het is mogelijk dat, ten minste op deze percelen, er pas vanaf circa de 17e eeuw sprake is van huizen aan de Zakkendragerstraat. Indien er in eerste instantie sprak was van één pand aan de Weeshuisstraat, dan wordt deze mogelijk in de 17e eeuw opgedeeld in twee afzonderlijke huizen. Alle aanwezige bebouwingsresten op de percelen dateren uit de 17e eeuw of later. Er lijkt sprake te zijn van veel hergebruikte bouwmaterialen.

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, sector Stadsontwikkeling/afdeling Ruimtelijke Realisatie/archeologie (tel. 078-770 4904).

LITERATUUR

Baarsel, M. van, 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht*. Hilversum.

Dorst, M.C., 2014: Leven van leer en weven. De opkomst en ondergang van een 14e - eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds 40 (in prep)*. Gemeente Dordrecht.

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
Crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13 ^e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdroog, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart
ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed